

Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: Norma, praksa i mere unapređenja*

Autori: Sanja Ćopić, Ivana Stevanović i Nikola Vujičić

U savremenim sistemima izvršenja krivičnih sankcija posebno mesto zauzima princip humanog postupanja sa osuđenim licima, uz neminovno postojanje određenih ograničenja karakterističnih za izvršenje kazne zatvora. Takav pristup prepoznat je kao značajan, s obzirom na brojne primere u praksi koji upućuju na zaključak da humanizacija kazne zatvora doprinosi pozitivnoj socijalnoj klimi i postojanju kvalitetnijeg života u zatvorskim uslovima i kasnije na slobodi. Stoga, da bi se obezbedilo bezbedno zatvorsko okruženje, koje, pritom, pruža i podsticajne mogućnosti za rehabilitaciju i resocijalizaciju, neophodno je konstantno prepoznavanje, praćenje, procenjivanje i unapređivanje različitih aspekata kvaliteta života u zatvorskim uslovima, kao i socijalne klime koja je u njima prisutna.

U tom smislu, značajan doprinos može pružiti monografija pod nazivom „Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, praksa i mere unapređenja“ autora dr Sanje Ćopić, dr Ivane Stevanović i dr Nikole Vujičića, koja je objavljena tokom 2024. godine u izdanju Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Reč je o sveobuhvatnom naučnom delu u kojem je u prvom delu predstavljen teorijski okvir predmetne materije, pružen pregled rezultata dosadašnjih istraživanja kvaliteta zatvorskog života, kao i analiza međunarodnog i nacionalnog pravnog i institucionalnog okvira, dok drugi deo monografije čine opis metodologije i analiza rezultata empirijskog istraživanja o kvalitetu zatvorskog života osuđenika u kazneno-popravnim zavodima širom Republike Srbije. Osim navedenog, ovu monografiju posebnom čini i skup fotografija dr Ane Batrićević, koje za cilj imaju da čitaocima i vizuelno predstave jedinstvene zatvorske prostore u našoj državi.

* Ćopić, S., Stevanović, I., & Vujičić, N. (2024). *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: Norma, praksa i mere unapređenja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
<https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.9>

U društvu koje karakterišu savremene globalne tendencije, primena modela kontrole kriminaliteta koja je praćena procenom i upravljanjem rizikom, talasima moralne panike i kaznenim populizmom, neophodno je uspostavljanje praksi koje su usmerene ka poboljšanju položaja osuđenih lica. U tom smislu, u uslovima „globalne epidemije prenaseljenosti zatvora“, država treba da uspostavi mehanizme koji će sprečiti, odnosno umanjiti negativne posledice izvršenja kazne zatvora i omogućiti vođenje što kvalitetnijeg života u zatvorskim uslovima. Iz navedenih razloga, autori ove naučne publikacije nastojali su da prvo prikažu značaj uspostavljanja pozitivne socijalne klime, smatrajući, kao i mnogi drugi autori, da je njen cilj olakšavanje prilagođavanja zatvorskim uslovima života kroz umanjivanje psihičkih posledica deprivacije slobode tokom izvršenja kazne lišenja slobode, zatim, povećanje stepena bezbednosti u kaznenim ustanovama usled smanjenja učestalosti konflikata i nasilja, te samim tim i postojanje pozitivnih efekata tretmana.

Nakon što je prikazan teorijski okvir vezan za koncept kvaliteta zatvorskog života i socijalne klime u zatvoru, predstavljena je pregledna analiza rezultata dosadašnjih međunarodnih istraživanja. Ono što se zaključuje je da ova monografija ima poseban značaj, imajući u vidu da, sve do njenog objavljivanja, u našoj zemlji nisu sprovedena istraživanja koja su bila usmerena ka analizi kvaliteta zatvorskog života u njegovoj celokupnosti, već isključivo ka proučavanju pojedinačnih komponenti života i tretmana u zatvoru.

U okviru poglavlja o pravnom i institucionalnom okviru od značaja za kvalitet zatvorskog života, autori se osvrću na odsustvo međunarodnih dokumenata o zatvaranju koji bi na direktan način pominjali kvalitet zatvorskog života. Sa druge strane, ukazuju na postojanje međunarodnih standarda zatvaranja, čiji je cilj poboljšanje zatvorske klime, odnosno povećanje stepena kvaliteta života u zatvorskim uslovima, uz istovremeni uticaj na reformu nacionalnih zakonodavstava, politika i prakse u navedenoj predmetnoj oblasti.

Stoga, čitaoci monografije u prilici su da se upoznaju sa iscrpnim prikazom osnovnih načela Standardnih minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenici, kao i sadržinom Bankočkih pravila, koja dopunjuju postojeća pravila o postupanju sa licima lišenim slobode, s obzirom da se bave uređivanjem položaja žena u zatvorskim uslovima.

Kada je reč o nacionalnom pravnom okviru, predmet analize su odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koje u najvećoj meri regulišu položaj

osuđenih lica u zatvorima u Republici Srbiji. Uz to, autori nude kritičku perspektivu i pružaju uvid u probleme sa kojima se suočavaju lica koja izvršavaju kaznu zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, s obzirom da se nalaze u posebnom režimu izvršenja izrečene kazne zatvora. Samim tim, autori monografije ističu potrebu da u Posebnom odeljenju za izdržavanje kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala u kazneno-popravnim zavodu zatvorenog tipa, umesto uslova izolacije, nadziranja i kontrole, budu ostvareni uslovi koji karakterišu pozitivnu socijalnu klimu. Imajući u vidu navedeno, zaključuju da je neophodna izmena i unapređenje postojećeg položaja ove kategorije osuđenih lica, uz potrebu njegovog daljeg usklađivanja sa međunarodnim standardima postupanja sa osuđenim licima. U vezi sa tim, kao značajan korak u poboljšanju kvaliteta zatvorskog života, autori navode uspostavljanje i unapređivanje funkcionisanja Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture.

Kako bi se utvrdio kvalitet života u zatvorima u Republici Srbiji, uz procenu mogućnosti za njegovo poboljšanje, autori su smatrali da je neophodno definisati „razlike u doživljaju kvaliteta zatvorskog života u odnosu na sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike osuđenih lica, kao i povezanost kvaliteta života u zatvoru sa različitim subjektivnim faktorima, poput subjektivnog blagostanja, nivoa agresivnosti i depresivnosti, karakteristikama ličnosti i psihopatijom“. Podaci za navedeno istraživanje, prikupljeni su u periodu od maja 2022. godine do januara 2023. godine, u kazneno-popravnim zavodima za muškarce u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu – Zabeli, Nišu i Beogradu, kao i u kazneno-popravnim zavodima za žene u Požarevcu.

Autori su se opredelili za navedene ustanove za izvršenje krivičnih sankcija imajući u vidu različitost u pogledu procene stepena rizika osuđenog lica, vrste, prirode i težine učinjenog krivičnog dela, oblika krivice, visine izrečene kazne, odnosa prema učinjenom krivičnom delu, ranijoj osuđivanosti i nizu drugih značajnih faktora za ispitivanje i procenu kvaliteta zatvorskog života u Republici Srbiji. Takođe, odabrali su pet glavnih dimenzija upitnika MQPL (*Measuring the Quality of prison life*), prilagođenog za primenu u nacionalnom zatvorskom sistemu, ispitujući dimenziju harmonije, dimenziju profesionalizma, dimenziju bezbednosti, dimenziju uslova života u zatvoru i kontakt sa porodicom, kao i dimenziju dobrobiti, blagostanja i razvoja, s obzirom da se svaka od njih odnosi na različite aspekte zatvorskog života.

Rezultati istraživanja kvaliteta života u zatvorima u Republici Srbiji, čija analiza predstavlja značajan deo ovog naučnog dela, ukazuju da i pored znatnih unapređenja na planu izvršenja kazne zatvora, osuđena lica ipak smatraju da postoji nizak kvalitet života u navedenim uslovima. Sa jedne strane, osuđena lica koja su bila deo istraživanja pokazuju pozitivno iskustvo kada je u pitanju dimenzija koja se odnosi na uslove života u zatvoru i kontakt sa porodicom, ocenivši je najvišom prosečnom ocenom na nivou svih kazneno-popravnih zavoda. Takođe, i u odnosu na ostale posmatrane dimenzije, ispitanici su imali relativno pozitivno iskustvo, s obzirom da su ocenjene najmanje na nivou granične vrednosti prihvatljivosti.

Ipak, ispod navedenog nivoa nalazi se dimenzija profesionalizma, koja je, uz postojanje određenih razlika, ocenjena najnižom prosečnom ocenom od strane ispitanika iz svakog kazneno-popravnog zavoda uključenog u predmetno istraživanje. Kako sami autori ističu, navedeni nalaz ukazuje na potrebu primene različitih mera usmerenih ka unapređenju profesionalizma zaposlenih, a koje za cilj imaju povećanje transparentnosti rada zatvora, bolju organizaciju u sistemu izvršenja kazne zatvora, te poštovanje svih građanskih prava i sloboda lica koja borave u kazneno-popravnim zavodima.

Posmatrajući sa kriminološkog aspekta, rezultati istraživanja ukazuju na nepostojanje razlika u percipiranju kvaliteta zatvorskog života od strane osuđenih lica za nasilna, odnosno nenasilna krivična dela. Isti zaključak izvodi se i analizom ocena kvaliteta života koje su dali ispitanici posmatrano prema vrsti krivičnih dela za koja su osuđeni, kao i prema pojedinačnim krivičnim delima koja su najzastupljenija u ispitivanoj populaciji.

Kada je reč o penološkom aspektu, zaključci su da kvalitet zatvorskog života višim ocenama ocenjuju lica koja su po prvi put u kazneno-popravnim zavodima, potom lica kojima je izrečena kazna zatvora kao jedina krivična sankcija, kao i lica koja u navedenim uslovima borave kraći period (manje od dve godine).

Takođe, autori nastoje da ukažu da zatvorske uslove pozitivnije percipiraju lica koja su radno angažovana, koja se dobro vladaju i koja ostvaruju pravo na korišćenje zakonom propisanih zavodskih i vanzavodskih pogodnosti. Stoga, ističu da značajnu razliku u proceni ovog tipa pravi stepen procenjenog rizika, a samim tim i tip odeljenja i tretmanske grupe u kojem se osuđena lica nalaze. Uzimajući u obzir navedeno, najviše ocene dali su osuđenici koji se nalaze u otvorenom delu kazneno-popravnog

zavoda, potom slede osuđena lica kod kojih je stepen rizika procenjen kao srednji, dok najnegativnije iskustvo imaju lica sa veoma visokim i visokim stepenom rizika koja izvršavaju kaznu zatvora u zatvorenom režimu.

Imajući u vidu navedeno, zaključak autora je da rezultati sprovedenog istraživanja ukazuju na „kompleksnost zatvorskog sistema i različitost zatvorske populacije“, te potrebu da se u odnosu na svaki kazneno-popravni zavod posebno primene specifične mere koje bi bile usmerene ka podizanju kvaliteta zatvorskog života. Samim tim, oni ukazuju na neophodnost kontinuiranog praćenja, evaluacije i unapređivanja svih aspekata kvaliteta života lica koja se nalaze ne samo u kazneno-popravnim zavodima, već i u drugim ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode.

Takođe, autori ističu da značajan doprinos u unapređenju navedenih uslova mogu dati istraživanja u kojima se ispituje doživljaj kvaliteta zatvorskog života od strane zaposlenih koji su u svakodnevnom kontaktu sa osuđenim licima. Takvim pristupom, organi formalne socijalne kontrole, stručna i naučna javnost, kao i šira čitalačka publika imaju priliku da se detaljnije upoznaju sa trenutnim stanjem u predmetnoj materiji, te pokrenu niz promena zakonodavnog i institucionalnog okvira postupanja sa licima lišenim slobode, kao i da poboljšaju prakse postupanja sa navedenom kategorijom osuđenih lica i time im omoguće vođenje kvalitetnijeg života u zatvorskim uslovima.

Na osnovu svega navedenog, monografija „Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, praksa i mere unapređenja“ predstavlja originalno naučno delo koje pruža sveobuhvatan uvid u kritički sagledana teorijska, normativna i institucionalna rešenja, uz pregled empirijski značajnih nalaza za poboljšanje kvaliteta života u kazneno-popravnim zavodima u Republici Srbiji. Stoga, reč je o značajnom izdanju koje može otvoriti put za neka nova istraživanja na temu kvaliteta zatvorskog života, s obzirom na ukazivanje na to da male razlike u početnim uslovima stvaraju značajne promene u krajnjem ishodu, a da mala ranija greška proizvodi veliku grešku u kasnijem procesu.

*Maša Marković, MA **

* Korespondencija: masa.markovic@yahoo.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Gračanička 18, 11000 Beograd, Srbija.

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-7269-629X>

Predloženo citiranje: Marković, M. (2024). Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: Norma, praksa i mere unapređenja (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(1–2), 149–153.